

Pál Judit

A főispán nyugdíjba megy

*A dualizmus kori főispánok nyugdíjképessége és a közigazgatási gyakorlat**

„A nyugdíjrendszerek kialakulása, elterjedése és végső soron általánossá válása jelentős hatással volt az időskor történetére. Döntően hozzájárultak ahhoz, hogy az öregkor mint egységesített és kronológiailag meghatározható életszakasz konstituálódjék” – írja Josef Ehmer.¹ A szabályozott, intézményesített és széles társadalmi körökre kiterjedő nyugdíjrendszer ugyan modern jelenség, gyökerei azonban a kora újkorba nyúlnak vissza.² A segélyezés a 18. század második felében lépett ki a magánjog területéről, az első állami szabályozások pedig a 18. század végén és a 19. század elején jelentek meg. A Habsburg Monarchia (Franciaország mellett) úttörőnek számított az állami hivatalnokokról való gondoskodásban, amivel a lojalitást és a hűséget kívánták biztosítani.³ A gondoskodás nemcsak a hivatalnokokra vonatkozott öregség vagy betegség esetén, hanem az özvegyeikre és árváikra is kiterjedt. Míg kezdetben kegydíjat folyósítottak, Mária Terézia és II. József uralkodása idején a nyugdíjképességet már egyre pontosabban körülhatárolták.⁴ A későbbiekben több rendelet született a kérdés szabályozására,⁵ ám mivel a főispánok nem számítottak állami hivatalnokoknak, ezért rájuk nem terjedt ki ezen rendeletek hatálya. Nyugdíjképességüket csak az 1885. évi nyugdíjtörvény életbe lépése után ismerték el.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan alakult ennek a speciális csoportnak, a főispánoknak – akik igen jelentős szerepet játszottak a korszak közigazgatásában, de jogállásuk jó ideig bizonytalan volt – a nyugdíjazási gyakorlata, és milyen fordulatot hozott nyugdíjképességük elismerése. Miután a főispáni kar viszonylag gyakran cserélődött, ezért nagyszámú és változatos esettel találkozunk a MNL OL Belügyminisztérium Elnöki iratai között. Ezek fényt vetnek egyrészt a Belügyminisztérium gyakorlatára, másrészt a főispánok elvárásaira, igényeire, családi és vagyoni körülményeire. Azok esetében, akik főispáni kinevezésük előtt

* A tanulmány az NKFIH által támogatott „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” (NKFIH OTKA K 134378) című projekt támogatásával készült.

¹ Ehmer 1990: 39.

² Frerich–Frey 1993: 27–70. Magyarországon is a királyi tisztviselők részesültek legkorábban el-látásban. Fallenbüchl 2003: 31. A nyugdíjrendszer kiterjesztésére és a modern szociálpolitika kiépülésére lásd: Ehmer 1990: 45–110; Tomka 2020: 189–208.

³ Josef Ehmer II. József 1781. évi rendeletében látja a nyugdíjrendszer első átfogó szabályozását. Ehmer 1990: 41.

⁴ Thiemer 1992: 11–12.

⁵ Ilyen rendeleteket 1792-ben, 1809-ben, 1813-ban és 1817-ben adtak ki. Kozári 2012: 16.

hivatalt viseltek, számos probléma merült fel a szolgálati évek beszámítása kapcsán. A közigazgatási gyakorlat alakulását példákkal illusztrálom, kiemelve néhány érdekesebb esetet, de terjedelmi okokból nem térek ki sem az özvegyek és árvák ellátására, sem a kérvények retorikájának elemzésére.

A FŐISPÁNOK IDŐSKORI ELLÁTÁSÁNAK ÜGYE A KIEGYZÉS UTÁN

A Monarchiában a kérdés a kiegyezés előestéjén átfogóan szabályozásra került. Az 1866. december 9-én kiadott uralkodói rendelet Magyarországra is érvényes volt,⁶ és még közel két évtizedig használták, esetenként hivatkozva korábbi rendeletekre is. A kiegyezés után sürgősen szabályozandó volt a korábbi államhivatalnokok és katonák nyugdíjának kérdése. Bár a magyar kormány leszögezte, hogy jogilag nem terheli felelősség, méltányossági, vagy inkább politikai alapon – a kiegyezés rendszerének logikájából következően – mégis gondoskodott nyugdíjukról.⁷ A neoabszolutizmus és a provizórium idején szolgált állami hivatalnokok magas nyugdíjai gyakran váltottak ki elégedetlenséget, és nem csak az ellenzék agitált ellenük.⁸ Csíkszék 1868 januárjában például feliratban kérte (többek között), hogy a neoabszolutizmus és provizórium idején szolgált hivatalnokok magas nyugdíját töröljék el.⁹

Az országgyűlésben is éles vita folyt a kérdés kapcsán. Berzenczey László, Marosvásárhely ellenzéki képviselője elfogadhatatlannak nevezte, hogy amíg a „hazaárulók” és „beamterek”¹⁰ nyugdíjat élveznek a magyar kormánytól, addig sem a honvédek, sem a száműzöttek nem részesülnek segítségben. Ennek ellenére megszavazták a törvényt (1870. évi IX. tc.), amely biztosította az 1849–1867 között nyugdíjazott állami hivatalnokok számára a nyugdíjat, de ez nem vonatkozott a főispánokra, főispánhelyettesekre és királyi biztosokra.¹¹ Ezek a pozíciók nem számítottak „nyugdíjas” állásnak. Ennek ellenére több volt főispán részesült nyugdíjban, vagy más 1867 előtt viselt állás, vagy korábbi biztosíték, esetleg uralkodói kegy folytán.¹² Az 1867-ben felmentett főispánok közül többen is igényel-

⁶ Kaiserliche Verordnung vom 9. Dezember 1866, 157/1866, 435. A korábbi rendeletekből átvették, hogy tíz év szolgálati idő kell a nyugdíjjogosultsághoz, különben csak végkielégítés járt. Az 1866. évi nyugdíjrendelet Ausztriában 1898-ig, Magyarországon az 1885-ig volt érvényben. Kozári 2012: 17. Bajorországban 40 év szolgálati viszony után kaptak teljes ellátást a Bayerische Hauptlandespragmatik (1805) alapján, és a rendelkezést több más német állam is átvette. Thiemer 1992: 33–34.

⁷ Kozári 2012: 21–35.

⁸ Ez annál is inkább érthető, mert hivataloskodásukat a vármegyei vezető körök végig ellenszenvvel figyelték. Deák 2015.

⁹ MNL OL K 148-1868-3-568.

¹⁰ Hivatalnokok; a német eredetű szó szolgálalkúségre, szűklátókörűségre utalt a korabeli magyar használatban.

¹¹ Kozári 2012: 26–27.

¹² Az uralkodó 1861. november 15-i határozata úgy kívánta biztosítani a megyekormányzók jövőjét, hogy kijelentette, nyugdíjazásuk esetén „ne a fennálló szabályrendeletek szolgáljanak

tek nyugdíjat, általában korábbi fizetésük összegében.¹³ Volt olyan is, akit később újraalkalmaztak, hogy ezzel is csökkentsék a kiadásokat.

A kiegészítés utáni kinevezéseknél is igyekeztek nyugdíjukat biztosítani azok, akik korábban is viseltek már állami hivatalt. Amikor a változatos pályát befutott Jakabb Bogdán fölművelés-, ipar és kereskedelemügyi minisztériumi osztálytanácsost 1873-ban kinevezték Szörény vármegye főispánjának, kérésére a kinevezésbe is belefoglalták, hogy ez „[nyugdíj]ellátási igényei épségben tartása” mellett történt.¹⁴ Szentiványi Gyula kolozsvári törvényszéki bírót 1875 májusában nevezték ki Háromszék főkirálybírójának, ő is biztosítani kérte, hogy ha újra a törvénykezési pályára lépne, „bírói hivataloskodásának mostani megszakadása hátrányára nem lesz, s hogy szerzett nyugdíjigényei épségben tartatnak”.¹⁵ Kérését a minisztertanács is támogatta, és javasolta az uralkodónak, hogy engedélyezze ellátási igényének épségben tartását.¹⁶

Később költségvetési okok miatt egyre nehezebbé vált ilyen biztosítékot szerezni. Hertelendy József, Torontál vármegye főispánja 1881-ben hasonló biztosítékokat kért. Kérvényében – a 18. századi előképekhez hasonlóan – nagyapja, apja és saját érdemeit is felsorolta, majd nehéz anyagi helyzetét ecsetelte. Arra hivatkozott, hogy birtokát a közügyekért áldozta fel, és nyugdíj nélkül öregségére koldusbotra jutna.¹⁷ Az igazságszolgáltatásba való visszalépést illetően Pauler Tivadar igazságügy-miniszter egyenesen megtagadta a kérést, nyugdíj-igénye fenntartásába azonban „kivételesen” beleegyezett. Tisza Kálmán, aki a belügyi tárcát is vezette, egyrészt azt hangsúlyozta, hogy a „főispáni állás állami ellátással nincsen összekötve”, másrészt viszont támogatta a kérvényt, mivel szerinte Hertelendy „az államhivatalról nem mondott le, hanem csupán egy más és szintén Felsőged legmagasabb kinevezésétől függő állomást fogadott el”, ezért „méltányos és

sinormértékül, hanem az illetők érdemei”. Ezzel szemben a pénzügyminiszterek véleménye szerint, mivel nem állnak definitív alkalmazásban, nem voltak jogosultak a kedvezményekre sem. Deák 2015: 1145–1146.

¹³ A Belügyminisztérium ezt 1500–2000 forintra mérsékelte – ketten még kisebb összeget kaptak –, s a Pénzügyminisztérium ezt tovább csökkentette 1200–1500 forintra. MNL OL K 148-1867-3-3539.

¹⁴ MNL OL K 148-1873-3-2535. Nyugdíjigényét a minisztertanács is elismerte. MNL OL K 27. 1873. augusztus 14-i minisztertanács, 8. pont. Jakabb 1827-ben kezdte pályáját, volt Szamosújvár főjegyzője, majd polgármestere, 1861-től a Főkormányzék tanácsosa, és ő volt Erdély egyik képviselője a Reichsratban. Felmentésekor – Jakabbot 1876-ban nyugdíjazták – azonban uralkodói kegyelem útján teljes fizetését igényelte. MNL OL K 148-1881-3-5456. A 4000 forint fizetés helyett végül azonban csak 2000 forint kegyelmi nyugdíjat hagyott jóvá a minisztertanács. MNL OL K 27, 1876. július 25-i minisztertanács, 5. pont és október 3-i minisztertanács, 7. pont.

¹⁵ Tisza Kálmán saját kezűleg egészítette ki az indoklást, hogy ez egyúttal hozzájárul a bírósági létszámleépítéshez, és nem terheli nyugdíjjal az államkincstárát. Lásd Kozári 2005: 204; MNL OL K 148-1875-3-1717.

¹⁶ MNL OL K 148-1882-3-1816. Szentiványi 1882-ben – viszonylag ritka példaként – tényleg visszalépett az igazságszolgáltatás területére, és a marosvásárhelyi Királyi Táblához nevezték ki tanácselnöknek.

¹⁷ MNL OL K 148-1882-3-162.

igazságos” a kérés teljesítése.¹⁸ A miniszterelnök felfogásában tehát a főispánság állami hivatalnak számított, még ha nem is volt ellátással összekötve.

Volt, aki nyugdíjat igényelt annak ellenére, hogy hivatalosan nem járt volna neki. Miután a kormány 1874 végén megszüntette a városi főispánságokat, a 67 éves Goldbrunner Sándor, Selmecbánya és több más város főispánja, 40 évi közszolgálatra hivatkozva kérte a nyugdíj engedélyezését, különben „az élet végnapjaimban a nyomor és kétségbeesésnek áldozatává” lesz. „Ezen eljárás a jogosság és méltányosság elveiben gyökerezik, mert a törvényhatósági szintű, mint állami tisztviselő hivatásukban áll az állami érdekek élémozdítása, s a különbség csakis abban rejlik, hogy az állami hivatalnok azt kizárólag és közvetlenül teszi, a törvényhatósági tisztviselő pedig részben csak közvetítőleg gyakorolja. Mindamelllett azonban midőn ez a rendes törvényhatósági teendőket végzi az állami érdeket is segíti elő, nemcsak azáltal, hogy a törvényhatóságok felvirágzásában az állam jóléte is van feltételezve, hanem azáltal, hogy mint közvetítő közeg ténylegesen az állami ügyeket is keresztülviszi” – indokolta a kérését. Az érvelés amúgy a kormányok álláspontjával is egyezett, csak éppen ebből sokáig nem vonták le a hivatalnokok helyzetére vonatkozó következtetéseket. Majd ő is a provizórium-beli hivatalnok példájával érvelt, akik „nyugdíjjal is élethossziglan láttatak el”.¹⁹

A belügyminiszter elismerte, hogy valóban megérdemelné a nyugdíjat, de sajnálkozását kifejezve elutasította a kérést,²⁰ mondván, a főispáni hivatal nincs összekötve ellátási igénnyel. Goldbrunnernek azt javasolta, hogy kérésével forduljon a városhoz, amelyiknek hosszú ideig tisztviselője és két és fél évtizeden keresztül polgármestere volt. Ezt követően Selmecbánya polgármestere kért utasítást a belügyminisztertől, hogy milyen álláspontot foglaljon az ügyben, mivel olyan esetre még nem volt példa, hogy állami tisztviselő forduljon hozzájuk ilyen kéréssel. A belügyminiszter szerint – ha ez a szabályrendelettel nem ellenkezik – a város erkölcsi kötelességét teljesíti, ha megszavazza Goldbrunnernek a megfelelő nyugdíjat. Azok közül a városi főispánok közül egyébként, akik a kiegyezés előtt állami hivatal viseltek, mindössze hárman kaptak a tömeges felmentés után nyugdíjat.²¹ Általában megfigyelhető, hogy az ország kedvezőtlen pénzügyi helyzetére hivatkozva a kormányzat nagyon takarékosan járt el hasonló helyzetekben.²²

Még egy olyan országosan ismert politikus esetében, mint Ürményi József, sem volt egyszerű az időskori ellátás kérdése. A 68 éves Ürményi 1875-ben felségfolyamodványban kért nyugdíjat 47 évi közszolgálat után, miután megszüntették a Tiszavölgyi Társulat királyi biztosi hivatalát, amelyet egy évtizedig töltött be. „A magyar politikai magasabb rangú tisztviselőkre nyugdíjazási szabályok (melyekre nézve törvény most sem létezik) soha nem alkalmaztattak”,

¹⁸ MNL OL K 148-1882-3-162.

¹⁹ MNL OL K 148-1874-3-27

²⁰ MNL OL K 148-1874-3-2741.

²¹ Balogh Kornél, Breuer Sándor és Neszter József. MNL OL K 148-1874-3-4040.

²² A hivatalnokok időskori ellátásának kérdését már a 18. század végétől az állami kiadások fényében is vizsgálták. Thiemer 1993, 43.

csak a szolgálati évek folytonossága, a szolgálat „kitűnősége és eredménye” és a hűség számított – igyekezett Ürményi kérését még a régi kegyelmi ellátások szellemében indokolni.²³ Mivel azonban szolgálati okmányait többszöri kérésre sem küldte el, kérvényét a belügyminiszter nem terjesztette fel az uralkodóhoz. Megoldásként Ürményit a következő évben, 1876 szeptemberében kinevezték Zala vármegye főispánjává, amely hivatalt egészen 1880 októberében bekövetkezett haláláig betöltötte.

Nyugdíj hiányában egyesek nagyon nehéz helyzetbe jutottak öregségükre, mint Kubinyi Rudolf, Petőfi egykori barátja, 1848–49-es képviselő, előbb a provizórium idején (1864–65-ben) Gömör és Kishont, majd 1871–75 között Heves vármegye főispánjának, akinek nem volt elég szolgálati ideje a nyugdíjhoz. Kubinyi tehető birtokosnak számított, várgedei kastélyát, amelyikben Petőfit is vendégül látta, Ybl Miklós tervezte.²⁴ Tisza Kálmán kinevezésekor állásáról lemondott, és idővel birtokai nagy részét is elvesztette.²⁵ Miután szolgálati évei „a törvényes szabályok keretébe nem estek”, valamint „azon szigorú takarékosagra való tekintettel, melyet az ország kedvezőtlen pénzügyi helyzete reám parancsol”, „nyug- és kegydíj” iránti folyamodását a miniszter elutasította. Kubinyi azonban nem adta fel. Többször folyamodott – „a fenyegető éhenhalás kényszerítése” miatt – az uralkodóhoz mint „minden kegyelem forrásához”. Kifejtette, hogy az igazság és méltányosság a szabályok fölött áll: „A hivatalban öszültem meg, melytől kormányváltozat miatt felmentetvén, és egyéb szerencsétlenségektől sújtva, vagyontalan koldussá lettem”.²⁶ Igazságtalannak tartotta, hogy provizóriumbeli hivatalársai „mind bőven nyugdíjazva lettek”, neki pedig nem méltányolják még Heves megyei királyi biztosi működését sem: amikor Hevesben a „főispánságra nem volt vállalkozó, én elfogadtam és a megyében a rendet tökéletesen helyreállítottam”. Kifejezte bizalmát, hogy az uralkodó nem engedheti, hogy egy kamarás, aki 40 évig a köznek élt, „ruhátlanul és éhen vesszen el”, ezért „csekély hátralevő napjaimnak tengetése végett bizonyos évi kegydíj” adományozását kérte.²⁷ Több évi kérvényezés után, 1883-ban az uralkodó engedélyezte a kegydíjat az udvartartás keretéből, ezután Kubinyi ebből az évi 500-ból tengette napjait. Amikor 1896 szeptemberében meghalt, semmi ingó vagyon nem maradt utána.

²³ Ürményi 1829-ban lépett közszolgálatba, 1830–40 között Fejér vármegyének volt tb. aljegyzője, főjegyzője, majd első alispánja. Utána a Királyi Táblához került, alnádorként a Tábla alelnöke, majd 1845-től Tolna megye főispánja. Ez utóbbi hivatala fizetéséhez (hatezer forint) kérte nyugdíját szabni. MNL OL K 148-1876-3-4764.

²⁴ Vende 1903: 104.

²⁵ Kubinyi anyagi helyzete már korábban megrendülhetett, elképzelhető, hogy lemondása ezzel is összefüggött, mert már 1875 októberében a csódba jutottak között szerepel. *Pénzügyi Közlöny* 1875. november 20. 50. sz. 737. A Várgede, Tajti és Zabar községek határában fekvő birtokait végül 1879-ben árverezték el. *Pénzügyi Közlöny* 1879. június 6. 130. sz. 4434. Rövid életrajzára lásd: <https://petofikozossege.mnl.gov.hu/kubinyi-rudolf> – utolsó letöltés 2025. január 5.

²⁶ MNL OL K 148-1896-3-5325.

²⁷ MNL OL K 148-1896-3-5325.

A NYUGDÍJKÉPESSÉG BEVEZETÉSE

A kiegyezés után rögtön felmerült egy egységes nyugdíjtörvény megalkotásának terve; az 1870-ben létrehozott Állami Számvevőszék – amelynek feladata volt többek között az állami nyugdíjak ellenőrzése – szintén sürgette az egységes szabályozást.²⁸ Erre azonban majd csak 1885-ben került sor, egy évvel a törvényhatóságokat és a főispánok hatáskörét szabályozó törvény elfogadása előtt. A főispáni hivatal a kiegyezés után több lépcsőben alakult át méltóságból hivattallá, de a folyamat a korszak végéig nem zárult le.²⁹ Szimbolikus lépés volt, hogy az 1885. évi főrendiházi reform nyomán elvesztették főrendiházi tagságukat, az 1886. évi XXI. törvény ugyanakkor tovább szélesítette amúgy is átfogó hatáskörüket.³⁰ A törvény a miniszteri tanácsosokkal nyilvánította egyenrangúaknak,³¹ és mint ilyeneket az V. fizetési osztályba sorolta be őket. Ennek ellenére hivatalosan továbbra sem számítottak állami hivatalnokoknak.

Az 1886. évi XXI. törvény 59. paragrafusa – összhangban az 1885. évi XI. törvénnyel³² – részletesen rendelkezett a főispánok nyugdíjképességéről. A nyugdíjtörvény értelmében ellátásra a 65. életévet betöltött és/vagy legalább 40 év megszakítatlan szolgálati idővel rendelkező állami tisztviselők tarthattak igényt nyugdíjra, ha ideiglenesen vagy véglegesen munkaképtelenné váltak, vagy ha megszűnt a hivataluk és nem voltak máshol elhelyezhetőek.³³ A nyugdíj összegét a törvény a következőképpen szabályozta: legalább tíz szolgálati év után a fizetés 40%-a járt, majd minden további év 2%-kal növelte a nyugdíj összegét, amely 40 évnyi szolgálati idővel érte el a fizetés 100%-kát. A beszámítható fizetés teljes összegénél magasabb nyugdíjban senki sem részesülhetett, s a nyugdíj maximális összege nem haladhatta meg a 8000 forintot.³⁴

Tíz éven felüli szolgálati idő esetén a megelőző törvényhatósági szolgálatot is beszámították.³⁵ Akinek nem volt legalább tíz szolgálati éve, az egyszeri végkielégítést kapott, öt éven alul egy évi, öt és tíz év között két évi fizetés összegében.³⁶ A törvény visszamenőleg nem volt hatályos, tehát a korábban felmentetteket vagy a már nyugdíjat élvezőket nem érintette. Szintén fontos volt – és ezzel

²⁸ Kozári 2012: 39–40.

²⁹ Pál 2019.

³⁰ Stipta 1995; Kozári 2005: 202–205.

³¹ A minisztertanács az 1886. évi XXI. törvény javaslatának tárgyalásakor pontosította a főispánokra vonatkozó nyugdíjszabályokat, és azt is be kívánta szúrni az 55. §-ba, hogy a főispán „ezen hivatalánál fogva» tartozik a miniszteri tanácsosok rangosztályába”. MNL OL K 27. 1885. augusztus 7-i minisztertanács, 6. pont. A törvény szövegébe (59. §.) azonban változott formában került be ez a rész.

³² A törvény sokat átvett az 1866. évi rendeletből. A törvényről részletesen lásd Kozári 2012: 56–73.

³³ 1885: XI. tc. 20. §. A törvénytörvények forrása minden esetben a <https://net.jogtar.hu> vonatkozó oldala – utolsó hozzáférés: 2025. június 15.

³⁴ 1885: XI. tc. 24. §.

³⁵ 1885: XI. tc. 8. §.

³⁶ 1885: XI. tc. 28. §.

is az államkincstárt kívánták kímélni –, hogy korlátozza a kegyelmi úton elérhető kedvezményeket.³⁷

A főispánok több könnyítést is kaptak, a kedvezményeket azonban lemondás esetén elvesztették. Ha korábban állami hivatalt viseltek, beszámították a főispáni hivatalban töltött éveket is. Ha valaki legalább öt évig volt főispán, duplázták az éveket: öt év tíznek számított. Ha az összes szolgálati ideje elérte az öt évet, akkor fizetése 20%-át kapta nyugdíjként. Ha legalább három évig volt hivatalban, egyévi, három és öt év között kétévi fizetését kapta végkielégítésként.³⁸

A nyugdíj fizetéshez kötése a nyugodt öregkor perspektíváját nyitotta meg a kevésbé tehető főispánok előtt. Ahogy ezt Josef Ehmer hangsúlyozza, a hivatalnok nyugdíj bevezetésének eleve nem a létminimum biztosítása volt a célja, hanem az elért társadalmi státusz biztosítása.³⁹ Hamarosan a kormány azzal szembesült, hogy a nyugdíjtörvény nyomán egyre nagyobb pénzügyi teher nehezedik rá – bár mai szemmel nézve csekély számú nyugdíjasról volt szó. Az összeg 1885 után folyamatosan nőtt (1. táblázat).

1. táblázat

A Belügyminisztérium nyugdíjakkal kapcsolatos kiadásai (forint)⁴⁰

<i>Év</i>	<i>Központi igazgatás: Belügyminisztérium nyugdíjak</i>	<i>Belügyminisztérium összesen</i>	<i>Az előző összeghez viszonyítva (%)</i>
1871	7 044	634 729	–
1881	20 828	480 195	75,6
1891	78 810	635 776	132,3
1901	(524 577)	942 151	148,1
1911	(1 328 865)	1 933 593	205,2
1917/18	(2 732 097)	4 534 526	234,5
1918. nov. 1.–1919. márc. 20.	(1 863 518)	2 453 482	–
1919. márc. 21.–aug. 6.	(2 203 216)	2 794 861	–

A táblázatból jól látszik, hogy ahogy egyre többen estek az 1885. évi nyugdíjtörvény hatálya alá, a kiadások jelentős mértékben emelkedtek, bár a közszolgálat kiépülése is hozzájárult a növekedéshez. A 20. század elején egyetlen évtized alatt több mint a duplájára emelkedtek, az 1917/18. évi összeg pedig közel tízszerese (944,3%-a) volt az 1881-ben nyugdíjakra fordított összegnek. Nyilván közben az állami bevételek is nőttek. A háború idején még nagyobb ütemű volt az

³⁷ 1885: XI. tc. 62. §.

³⁸ 1886: XXI. tc. 59. §.

³⁹ Ehmer 1990: 42.

⁴⁰ Az összegek forintban vannak, a tényleges kiadásokat tüntettem fel a krajcárok elhagyásával. A nyugdíjaknál együtt szerepel a hivatalnokok és szolgák nyugdíja, később pedig az özvegyi nyugdíjak is. 1901-től nem közlik külön a központi igazgatás adatait, így a rovatban szereplő összegek a teljes Belügyminisztériumra vonatkoznak. *Állami zárszámadás*, 1871, 12. sz. melléklet, 28–29; 1881, 31. sz. melléklet, 20; 1891, 15. sz. melléklet, 36; 1901, 18. sz. melléklet, 70–71; 1911, 52. sz. melléklet, 86–87; 1917/18, 17. sz. melléklet, 32; 1918/19, 12. sz. melléklet, 30.

emelkedés, mivel a rendes nyugdíjakhoz hozzájöttek a háborús pótlékok és segélyek. Csak a Károlyi-kormány néhány hónapos működése alatt a nyugdíjkiadások jóval meghaladták a korábbi éves keretet. A minisztertanács már 1887 nyarán foglalkozott a kérdéssel, megállapítva, hogy „a nyugdíjteher az államkincstárra évről évre érezhetőbb módon nehezedik”, ezért „szükséges, hogy a nyugdíjazások és végkielégítések a lehető legnagyobb óvatossággal eszközöltessenek”, esetenként kikérve a pénzügyminiszter véleményét is.⁴¹

A NYUGDÍJTÖRVÉNY ALKALMAZÁSA

A nyugdíjtörvény rendelkezései – még ha nem is voltak teljesen egyértelműek – a törvényhatósági törvény 59. paragrafusában található kitételekkel együtt jelentősen megkönnyítették a szegényebb főispánok helyzetét. A nyugdíjat külön kellett kérvényezni, nem utalták ki hivatalból. Török Napóleon gróf rögtön a törvény elfogadása után kérte nyugdíjazását, majd 1887 júniusában, 77 évesen agg korára és betegségére való tekintettel megújította kérését. Levelét, miután felsorolta érdemeit és elért eredményeit, így zárta: „a nyugdíjazást, már azért is, hogy szegény a frater, mentől bővebben reám mérni méltóztassék”.⁴² Munkaképessége hanyatlására hivatkozva szintén hasonló életkorban kérte felmentését Ormos Zsigmond Temes vármegyei főispán is: „A természet törvényei az emberi munkásság üdvös határait kiszabják, s ez nálam is bekövetkezett, ki hetvenhatodik korévemig erőmből telhetőleg szolgáltam a közügyet”.⁴³ Ormos 1871 áprilisától állt Temes vármegye élén, előtte 1866 februárjától a megye első alispánja volt. A törvény alapján az 1867 júniusa utáni időszakot beszámították, az 1848 előtti és 1861-es hivataloskodását viszont nem.⁴⁴ Szögyény-Marich László, az egykori udvari kancellár, Fejér vármegyei főispán is 73 éves korában mondott le – miután 53 évet töltött közpályán –, azzal az indoklással, hogy „a megszokott pontosságot és tevékenységet kifejtteni immár éppen nem, vagy csak nagyobb erőfeszítéssel vagyok képes”.⁴⁵ Ennek ellenére nem vonult teljesen vissza, még két évig ellátta a Főrendiház elnöki funkcióját. Rónay Lajos Csongrád vármegyei főispán szintén kora és egészségi állapota miatt kérte felmentését és egyben nyugdíjazását is 18 évi közszolgálat után, 1889-ben. Ahogy írta, nála „együtt jár a szellemi hanyatlás és az erély teljes benuványa”, ezért nagy erőfeszítésébe került a megye kormányása.⁴⁶

⁴¹ MNL OL K 27. 1887. június 28-i minisztertanács, 10. pont.

⁴² MNL OL K 148-1887-3-3260.

⁴³ MNL OL K 148-1889-3-1377.

⁴⁴ MNL OL K 148-1889-3-1377. A 21 év 11 hónap szolgálat után nyugdíja 3100 forint lett.

⁴⁵ MNL OL K 148-1891-3-210.

⁴⁶ MNL OL K 148-1891-3-926. Rónay különben nem sokáig élvezte nyugdíját, 1891. január 1-én hunyt el.

Ha nem kormányváltáskor ajánlották fel állásukat, a családi okok mellett az öregség és/vagy betegség szerepeltek leggyakrabban a lemondás indokai között. A visszavonulás időpontja – ha saját kezdeményezésre történt – nem volt meghatározva, és amint a fenti példák is mutatják, szép számmal találunk 70 éven felüli főispánokat. Sőt, Esterházy Kálmán grófot, aki 1867 és 1885 között Kolozsvár vármegye és Kolozsvár főispánja volt, majd több cikluson keresztül országgyűlési képviselő, 1910-ben 80 évesen ismét kinevezték a két törvényhatóság élére, ahonnan három év múlva vonult végleg nyugdíjba. Az öregség viszonylag tág határok között mozgott, de 60 éven felül már általában hivatkoztak rá, főleg ha az rossz egészségügyi állapottal párosult. Szapáry Gyula azzal indokolta Horváth Mihály, Fogaras, majd Kis-Küküllő vármegye főispánjának felmentését 1891-ben, hogy a „61 éves korban lévő főispán egészségi állapota már a múlt években olyan volt, hogy az hátrányosan befolyásolta szellemi munkálkodását is”.⁴⁷

A hosszabb szolgálati idővel rendelkezők esetében tekintélyes összegre rúgott a nyugdíj. Majthényi László báró, aki 25 évig állt Hont vármegye élén, például 3500 forint nyugdíjat kapott.⁴⁸ Ilyen hosszú főispáni szolgálati időt a későbbiekben – a politikai instabilitás növekedésével – alig találunk. Inkább olyan esetek fordultak elő, mint Lázár Árpád grófé, akit úgy neveztek ki 1906-ban Beszterce-Naszód vármegye élére, hogy előtte 1883-tól folyamatosan az igazságügy területén dolgozott, és így felmentésekor, 1910 februárjában, több mint 26 év szolgálati idő után fizetése 72%-át kapta nyugdíjként.⁴⁹

Volt, aki a kisebb nyugdíj helyett a végkielégítést választotta, mint Perényi Zsigmond báró, Bereg és Ugocsa vármegyéek főispánja, az 1849-ben kivégzett azonos nevű politikus fia. Perényit 1889 áprilisában mentették fel alkalmatlansága és zilált anyagi viszonyai miatt. Nyilván ez utóbbi is közrejátszott döntésében, valószínűleg sürgősen készpénzre volt szüksége. Hét évvel korábban, 1882-ben neveztek ki, így fizetése 40%-át, 2000 forint nyugdíjat kapott volna, míg a végkielégítéssel 10 000 forintra volt jogosult (két évnyi fizetésére). Kérvényéhez mellékelte a törvény által előírt igazolásokat: egy közhatósági orvosi nyilatkozatot egészségi állapotáról, miszerint egészséges és elvileg még legalább tíz évig élélhet, illetve felesége nyilatkozatát, amelyben az asszony lemondott minden további ellátási igényéről.⁵⁰ A Belügyminisztérium jóváhagyta a kérést, de adósságai szabályszerű kiegyenlítése érdekében az összeg harmadát visszatartották. Szintén zilált anyagi helyzete és adósságai miatt mentették fel az 57 éves Csáky Gyula – az ismert politikus, Csáky Albin fia – Szepes vármegyei főispánt 1896-ban. Csáky 1867-től 1872-ig, majd 1883-tól egészen kinevezéséig, 1889-ig a pénzügyigazgatás területén dolgozott, de a megszakítás miatt csak 12 év 8 hónap szolgálatot

⁴⁷ MNL OL K 148-1891-3-926.

⁴⁸ MNL OL K 148-1896-3-973.

⁴⁹ Lázárt besztercei ügyészként neveztek ki főispánnak. MNL OL K 148-1910-11-1167.

⁵⁰ MNL OL K 148-1889-3-1375. A kincstár követelése Perényivel szemben 11 364 forint volt, ezt bírói végzés nyomán hajtották be.

vettek figyelembe, így nyugdíja 1760 forintra rúgott.⁵¹ Azt azonban nagyon hosszú ideig élvezte, ugyanis 1939 áprilisában 99 éves korában halt meg Budapesten.

Ha adósságai nem is voltak a fent említett Horváth Mihálynak, Fogaras vármegye főispánjának, de számottevő vagyona sem. A háromszéki nemesi családból származó Horváth szerény birtokot örökölt, de korán árvaságra jutott, bátyját pedig a Makk-féle összeesküvésben való részvétele miatt kivégezték.⁵² Miután kilenc évig állt Fogaras vármegye élén, a Szapáry-kormány áthelyezte Kis-Küküllő vármegyébe. Öt hónap múlva Szapáry, aki egyúttal belügyminiszter is volt, felszólította, hogy bocsássa rendelkezésére az állást. Horváthot a hír teljesen leűjtötte: egyrészt fölöslegesen költött – saját bevallása szerint 3000 forintot – a költözésre, másrészt nem mérlegelte az 1886. évi XXI. törvény által biztosított kedvezményt, és megrémült, hogy mivel néhány hónap híján nincs meg a tíz szolgálati éve, nem jogosult a nyugdíjra. Kétségbeesett hangú levélben próbálta igazolni magát, arra gyanakodva, hogy testvére, az ellenzéki Horváth Gyula képviselő és publicista miatt éri retorzió, kijelentve: „midőn munkaképes vagyok, kötelességemet teljesítettem és tudom teljesíteni, lemondásra jogom nincsen, ha nem akarom veszélyeztetni a még hátralévő hét hó miatt a törvények által biztosított nyugdíjképességemet, s így lemondásomat bé nem adhatom, méltóztasson Nagyméltóságod ezen rendelkezését magas béléltása szerint – de nem általam – elintézni”.⁵³ Mindez nem akadályozta meg felmentését.⁵⁴

Nem volt ritka jelenség, hogy egy főispán párhuzamosan két törvényhatóság élén állt. Ilyen esetben azonban a nyugdíjnál elvileg nem élvezett semmilyen kedvezményt. Néhány esetben ugyanakkor a kinevezett főispán már eleve nyugdíjas volt korábbi állása után. Roszner Ervin báró például jelentős anyagi előnyhöz jutott a kinevezése révén, hiszen Hont vármegye főispánjaként 5000 forintra számíthatott, volt jogakadémia tanárként viszont csak 688 forintra rúgott a nyugdíja.⁵⁵ Kramolin Viktor ugyan csak két évig állt Nyitra vármegye élén, de miután előtte több mint két évtizedig volt állami alkalmazott – Pozsonyban főügyész helyettes –, 1903 decemberében történt lemondásakor a több mint 24 év közszolgálat után 6800 korona nyugdíjat utaltak ki neki. Hamarosan ismét kinevezték főügyész helyettesnek, ezúttal a győri ügyészségre, ezért nyugdíját 1904 májusában 3600, majd 2000 koronára csökkentették, végül miután 1914 októberében főügyésznek nevezték ki, teljesen beszüntették.⁵⁶

Bár a főispánok nyugdíjügyeinek nagyobb része egyértelmű, azért szép számmal találunk tisztázandó tételeket és különlegesebb eseteket is. Többen folya-
modtak a kormányhoz és az uralkodóhoz, hogy a törvény által előírt feltételektől

⁵¹ MNL OL K 148-1896-3-690.

⁵² Bátyját, Horváth Károlyt 25 évesen végezték ki 1854-ben Marosvásárhelyen, egyike volt az ún. „székely vértanúknak”.

⁵³ MNL OL K 148-1892-3-14.

⁵⁴ MNL OL K 148-1892-3-14.

⁵⁵ MNL OL K 148-1891-3-16. Roszner 1876 és 1887 között a nagyváradi jogakadémia tanára, utána országgyűlési képviselő volt egészen 1891-es kinevezéséig.

⁵⁶ MNL OL K 148-1914-11-8891.

kegyelemből eltekintsenek. Érdekes eset a Pogány Györgyé, az egyik leghosszabb ideig szolgáló erdélyi főispáné. Pogány 1837-ben kezdte pályáját, és élete során minden rendszert kiszolgált.⁵⁷ 1861. április 1-én nevezték ki Alsó-Fehér vármegye főispánjává, nem mondott le a provizórium idején sem, és a kiegyezés után is főispán maradt. 1875 áprilisában Hunyad vármegye élére került át, ahonnan családja származott. Felmentését Szapáry Gyula kezdeményezte 1891 novemberében a megváltozott viszonyok és előrehaladott korára való tekintettel.⁵⁸ A 76 éves Pogány tudomásul vette felmentését, azonban igyekezett elismertetni több mint 40 éves szolgálati idejét, hangsúlyozva, hogy a megszakítás önhibáján kívüli: 1854-ben azzal gyanúsították meg, hogy a forradalom idején vérbíróság tagja volt és elbocsátották. Saját számítása szerint több mint 54 év hivatali pálya állt mögötte, a hivatalos kimutatás azonban csak 35 év, 10 hónap és 26 napnyi közszolgálatot ismert el, ami a fizetése 90%-ára, azaz 3600 forint nyugdíjra jogosította fel. Pogány ezután kegyelmi úton próbálta meg a 4000 forintos nyugdíjat elérni. A pénzügyminiszter ellenezte, különben is szerinte a 3600 forint nyugdíj a „társadalmi igényeihez mért megélhetést biztosítja”.⁵⁹ A belügyminiszter a méltányosság és igazságosság nevében azonban támogatta kérését, így végül kegyelmi úton elnyerte a fizetésével azonos összegű nyugdíjat.

Szintén kegyelmi úton ismerték el az akkor még csak 46 éves Szalavszky Gyula belügyminisztériumi államtitkár nyugdíjigényét, aki korábban Nyitra, majd Trencsén és Pozsony vármegye főispánja volt. Szalavszkynak a Szapáry-kormány államtitkáráként nagy szerepe volt a közigazgatási reformjavaslat kidolgozásában, de a kormány bukása nyomán ő is lemondott. Hieronymi Károly belügyminiszter javaslatára ekkor nevezték ki Trencsén vármegye élére. A miniszter – valószínűleg Szalavszky kérésére – a nyugdíjigényét is biztosítani kívánta, de mivel előtte nem állt államszolgálatban, nem volt nyugdíjképes, hiszen államtitkárként is legalább három év kellett volna ehhez. Az államtitkári évek főispáni szolgálatba való beszámítására nem volt törvényes intézkedés, ezért Hieronymi a minisztertanács hozzájárulásával az uralkodótól eszközölte ki, hogy Szalavszky főispáni szolgálatát folyamatosnak tekintsék.⁶⁰

Az államháztartás kedvezőtlen helyzete és a nyugdíjalapra szánt szűkös kerek túllépése a kegyelmi ügyekre is rányomta a bélyegét. Jól mutatja ezt Szentiványi Márton Liptó vármegyei főispán esete.⁶¹ Szentiványit először 1860-ban nevezték ki az Októberi Diploma nyomán visszaállított megye élére, majd a következő évben a főispánok többségével együtt lemondott. 1865 szeptemberében ismét kinevezték, és utána 1890 júniusáig állt Liptó vármegye élén. Szapáry

⁵⁷ Az 1848-as forradalom kitörésekor Alsó-Fehér megye alispánja volt, 1850–54 között alkerületi biztos, 1856-tól rövid ideig járási hivatali segéd, de még ugyanabban az évben a kolozsvári újonnan szervezett földterhermentesítési bizottság elnökévé nevezték ki, 1857 végétől úrbéri törvényszéki ülnök, majd elnök lett. Pál 2009: 89–95.

⁵⁸ MNL OL K 148-1892-3-1504.

⁵⁹ MNL OL K 148-1892-3-1504.

⁶⁰ MNL OL K 148-1892-3-4787. Szalavszky 1917-ig volt főispán.

⁶¹ MNL OL K 148-1896-3-531.

azonban fiatalabb, erélyesebb embert keresett, ezért lemondásra szólította fel. Felterjesztésében a felmentés indokaként a magas kort és „lelki és testi törődöttséget” hozta fel. Szentiványi kérvényezte, hogy ismerjék el az 1860–65 közti időszakot is – amivel 400 forintra emelkedett volna a nyugdíja, ám sem a Belügyminisztérium, sem a Pénzügyminisztérium nem támogatta a kegyelmi kérvényt, annak ellenére, hogy leszögezték, méltányolják hosszas szolgálatát és azt a körülményt, hogy „nem tartozik a vagyonosabb egyének közé”.⁶² A kérelem ellen szól – hangsúlyozták – az 1885. évi XI. törvény 8. paragrafusának határozott rendelkezése és a képviselőház 1887. március 17-i, az 1885. évi zárszámadás tárgyalásakor kimondott határozata: „a szabályszerűnél magasabb összegekben kegyelmi úton engedélyezendő nyugdíj felemelések csak kivételesen adathatnak meg”.⁶³ A kapcsolatok, valamint a személyes szimpátiák és antipátiák azért befolyásolhatták bizonyos mértékig a hasonló döntéseket, hiszen a hivatkozott 1887-es határozat után több főispánnak is támogatták kegyelmi kérvényét.⁶⁴

A törvényben szereplő kitétel a megszakításról sok esetben érintette hátrányosan a kérvényezőket. A 70 éves Baranyi Ágostont, aki 1876-tól volt a közigazgatási reform nyomán újonnan létrejött Szilágy vármegye főispánja, 1888 októberében mentette fel a belügyminiszter anélkül, hogy azt ő kezdeményezte volna. Nyugdíjkérelmében kifejtette, hogy bár a hatályos jogszabályok értelmében 12 év után fizetése 44%-ára lenne jogosult, de 1869–71-ben Bihar vármegye másodalispánja volt, 1872-ben pedig megválasztották képviselőnek, ezért kérte, hogy kegyelmi úton 18 év után számolják a nyugdíját (így fizetése felét kapta volna). Mivel főispáni szolgálata nem közvetlenül követte a törvényhatóságát, a beszámítás csak kegyelmi úton történhetett, de kérte, vegyék figyelembe, hogy végig a közügyek terén működött, hiszen a képviselőség is „közszolgálat jellegével bírt”, valamint azt, hogy „70 évet meghaladt életkorom s elbetegesedésem folytán az élet kétszeres súllyal nehezedik reám”.⁶⁵

Lónyay János – a volt miniszterelnök, Lónyay Menyhért öccse –, Máramaros vármegye főispánja is igencsak rászorult a nyugdíjra, amikor előrehaladott korára és egészségügyi állapotára való tekintettel 1894-ben, 65 éves korában felmentették. Komoly lobbitevékenységet folytatott, hogy egyrészt a főispáni szolgálatában mutatkozó több mint öt évnyi megszakítástól tekintsenek el, másrészt katonatiszti éveit is vegyék számításba a nyugdíjnál (1856-ig tíz éven keresztül huszártisztként szolgált). Kérésében Lónyay az érdemei mellett azt is hangsúlyozta, hogy

⁶² A 24 év, kilenc hónap és hat nap szolgálati idő után 2720 forint nyugdíjat állapítottak meg. MNL OL K 148-1896-3-531.

⁶³ A nyugdíjra fordított összegek 1887-ben 524 649 forinttal, 1888-ban pedig 684 659 forinttal haladta meg az „előírányzatot”. MNL OL K 148-1896-3-531.

⁶⁴ Szentiványi lemondásakor maga is megjegyezte: „a múltakon okulva ösztönszerűleg érzem, hogy Excellenciádnál [ti. a belügyminiszternél] grata persona nem vagyok”. MNL OL K 148-1896-3-531.

⁶⁵ MNL OL K 148-1888-3-1951. Bár beleszámították az alispáni éveket is, nyugdíja mégis csak 1760 forint lett, mivel a szabályszerű nyugdíjnál magasabbnak az engedélyezése „csakis legfelsőbb kézjegyre méltatott f. folyamodványok alapján vehetők tárgyalás alá”.

„Számos csapás és szerencsétlenség következtében 4700 hold ősi birtokomtól megválni voltam kénytelen, s ma teljesen [...] 2480 forint nyugdíjamban vagyok utalva”.⁶⁶ A belügyminiszter az utóbbi kérést nem támogatta, miután a megszakítástól már eltekintettek, és így 480 forinttal több nyugdíjat kapott. A katonai és polgári szolgálat között viszont tíz és fél év megszakítás volt, és tisztii állásáról „minden fenntartás nélkül mondott le”, továbbá – mint mondta – a „kegyelemnek” is van határa.⁶⁷

Szintén a megszakítás miatt járt rosszul Apáthy Péter, Nagy-Küküllő vármegye főispánja (1906–10). Ő közvetlenül a kiegyezést követően előbb az 1876-ban megszüntetett Felső-Fehér vármegye főjegyzője, majd alispánja, utána Nagy-Küküllő vármegye alispánja volt 1883-ig, a több mint 16 év törvényhatósági szolgálatot mégsem számították be, így Apáthy csak végkielégítést kapott. Kérését Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök és belügyminiszter azzal az indoklással utasította el, hogy a több mint két évtizedes megszakításnak csak egy részében volt képviselő, közel egy évtizedig nem működött a közszolgálat terén.⁶⁸ Az egyes kormányok eltérő gyakorlatát jól mutatja Kubinyi Géza, Gömör és Kishont 1917-ben korrupciós ügy miatt felmentett főispánjának esete.⁶⁹ Kubinyi 1882–91 között a rozsnyói járás főszolgabírója volt, 1905–06, illetve 1913–17 között főispán, közben pedig hosszabb ideig képviselő.⁷⁰ A megszakítás – igaz, jóval rövidebb megszakítás, mint Apáthy esetében – miatt ő is csak végkielégítésre lett volna jogosult, de korrupciós ügye ellenére a minisztertanács támogatásával az uralkodó kegyelmi úton 5000 korona nyugdíjat hagyott jóvá számára.⁷¹

VITÁS ÜGYEK

Néhány esetben vita alakult ki a minisztérium és a nyugdíjogosult főispán vagy a Belügyminisztérium és a Pénzügyminisztérium között. A délvidéki földbirtokos, Nikolics Sándor 1885–95 között Pancsova és Versec törvényhatósági jogú városok főispánja volt, és közel 70 évesen „előrehaladott kora és hanyatló testi ereje folytán” mentették fel. Felmentése után vitába keveredett a Belügyminisztériummal a nyugdíj összegét illetően. Nikolicsnak 10 év 11 hónap és 10 nap szolgálati ideje volt, a minisztériumi számvévség ezért fizetése 40%-ában, 2000

⁶⁶ MNL OL K 148-1896-3-3445.

⁶⁷ MNL OL K 148-1896-3-3445. 1867–72 között Bereg, 1877–94 között pedig Máramaros vármegye élén állt, 1875–77 között képviselő volt. Az első kérést Hieronymi támogatta. Akkor fia, Lónyay Sándor, Bereg és Ugocsa vármegyék főispánja is közbenjárt a miniszternél: jelezte, hogy „atyám pensionáltatását illető ügyben” Budapestre kellene utaznia, miután korábban már beszélt a belügyminiszterrel.

⁶⁸ MNL OL K 148-1910-11-963.

⁶⁹ Pál 2024.

⁷⁰ 1891–1905, majd ismét 1910–13 között a jolsvai kerületet képviselte. Ballabás–Pap–Pál 2020: 177–178.

⁷¹ MNL OL K 148-1919-11-1562.

forintban állapította meg a nyugdíj összegét. Nikolics szerint hibásan számították ki nyugdíját, mivel az 1886. évi XXI. törvény értelmében a főispánoknál hat év szolgálatot tíznek tekintenek. A „törzsn nyugdíj” tehát szerinte már hat év után jár, s minden további év 2%-kal emeli az összeget, így a tíz év után 2400 forint járna neki, de méltányos lenne, ha a fennmaradó 11 hónap 10 nap után is kapna valamit. A számvevőség válaszul kifejtette, hogy 6–10 év szolgálati viszony után a fizetés 40%-a jár, csak utána adják hozzá minden évre a 2%-ot. Mint írták, Nikolics magyarázata azért sem volt helyes, mert így a főispánoknak nem 40, hanem már 36 év után járna a teljes fizetés. Nikolics nem hagyta annyiban az ügyet, magánlevélben is ostromolta a belügyminisztert,⁷² fáradozása azonban eredménytelen maradt.

Stancsich György nyugdíja körül ugyancsak vita bontakozott ki, ezúttal azonban az Állami Számvevőszék és az Igazságügyminisztérium, illetve a Belügyminisztérium között. Stancsich 1873 és 1885 között volt Pancsova és Versec főispánja. Kinevezésekor Temesváron volt törvényszéki bíró, előzőleg pedig 1846-tól változatos pályát futott be, többnyire az igazságszolgáltatás területén, illetve egy ideig Versec polgármestere is volt. Miután 1885 januárjában felmentették a főispáni székéből, kérvényezte újbóli alkalmazását, és néhány hónap múlva a budapesti ítélőtáblához nevezték ki bírónak, ahonnan 1891 áprilisában nyugdíjazták, immár véglegesen. A helyzetet az is bonyolította, hogy 1873-as kinevezésekor a belügyminiszter – Stancsich kérésére – az ellátási igénye épségben tartása mellett akarta kinevezni. Pauler Tivadar igazságügyminiszter viszont csak úgy járult ehhez hozzá, „hogy újabb állomásán töltendő évei beszámíthatók nem lesznek”.⁷³ Közben több törvény is született, és az Igazságügyminisztérium 41 év, öt hónap és hét nap szolgálati idő után az 1885. évi XI. törvény 24. §-a alapján teljes nyugdíjat – 3000 forintot – állapított meg neki. Az 1849–1873 közti szolgálati idejét is figyelembe vették, sőt a nyugdíjtörvény 8. paragrafusának értelmében a rendelkezési állapotot is. Az Állami Számvevőszék szerint azonban a főispáni szolgálat egyáltalán nem számítható be, és mivel rendelkezési állományba sem törvényszéki bíróként került, az sem. A törvény értelmében ugyan a korábbi törvényhatósági szolgálat beszámítandó, de mivel az 1886. évi XXI. törvény életbelépte előtt volt főispán, e törvény 59. paragrafusa nem érvényes rá, tehát csak a főispánságot megelőző és azt követő szolgálat számítható be. Az igazságügyminiszter erre a belügyminiszterhez fordult, mire a Belügyminisztérium számvevősége egy harmadik álláspontot fogalmazott meg. A szolgálaton kívül töltött idő nézetük szerint nem tekinthető rendelkezési állapotnak, mert ilyenbe nem helyezték, fizetése sem volt, tehát nyolc hónap és 23 nap leszámítandó, habár nem képez megszakítást. Mindez nem változtatott a lényegen: így is megvolt a 40 évnyi szolgálat, s ezzel a teljes fizetése nyugdíjként. Érdekes viszont az érvelés többi része. A főispáni idő szerintük egyértelműen beszámít az állami szolgálatba,

⁷² MNL OL K 148-1919-11-1562.

⁷³ MNL OL K 148-1895-3-4531.

még ha az az 1886. évi törvény hatályba lépése előtt is volt. Erre nézve az 1873. augusztus 14-i legfelsőbb elhatározást nevezték mérvadónak, amely garantálta Stancsich nyugdíjigényét, és érvényes maradt akkor is, amikor ismét bírói szolgálatba lépett. Ha főispán maradt volna, akkor alkalmazták volna az 1885. évi XI. törvényt, és beszámították volna a korábbi éveket. Ezzel együtt hangsúlyozták: „a főispáni szolgálat semmi szín alatt sem tekintendő törvényhatósági szolgálatnak”, hanem csakis állami szolgálatnak.⁷⁴

Nem egyértelmű esetekben a döntéseknél gyakran hivatkoztak precedensekre. A Belügyminisztériumban Svastics Benő Zala vármegyei főispán esetében „9 évi főispáni szolgálatához a megyei törvényhatóságnál megelőzőleg töltött 17 évi szolgálata is hozzászámíttatván,” nyugdíjként fizetése 72%-át, vagyis 3600 forintot számoltak ki. A törvény szerint azonban a törvényhatósági szolgálat csak tíz évi állami szolgálat esetén volt beszámítható. A Számvevőszék itt arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1886. évi XXI. törvény által nyújtott kedvezmény – a főispánok esetében hat év tíz évnek számítása – az ilyen esetekre nem érvényes. Különben ez „analóg [lenne] azzal, hogy a minisztereket és államtitkárokat már 3 évi szolgálat után fizetésük 1/3-ának megfelelő nyugdíjban részesíti”.⁷⁵ Az indok ugyanaz volt, csak a mérték más, a minisztereknél „tekintettel arra, hogy politikai állásuk állandósága a főispáni állásnál sokkal bizonytalanabb, már 3 évi szolgálat után áll be a nyugdíjra való igényjogosultság”, de az előzetes törvényhatósági szolgálatot ott sem számítják be. Erre a Belügyminisztérium azzal védekezett, hogy a „törvény helyes magyarázatát” a minisztertanács 1897. május 12-i ülésén Szmracsányi György volt Árva vármegyei főispán nyugdíjazása alkalmából hozott határozata jelöli ki: „oly esetben, midőn a főispán mint ilyen 6 éven felül szolgált, törvényhatósági szolgálatban töltött szolgálati idejét az 1885. évi XI. tc. 8. §-ának meghatározása szerint nyugdíjazás szempontjából beszámítandónak tartja”.⁷⁶ Szmracsányi 1888–97 között volt Árva vármegye főispánja, de előtte 1878 januárjától törvényhatósági szolgálatban állt mint főszolgabíró, majd alispán. A minisztertanács döntése értelmében ezért a nyolc év, öt hónap és 19 nap főispáni időhöz hozzászámolták a törvényhatósági éveket is, így nyugdíját 2320 forintban állapították meg.⁷⁷ A minisztertanács egy konkrét ügy, illetve személy kapcsán hozott elvi döntést, amely precedensként szolgált, és újabb kedvezményt jelentett a főispánok számára. Az eset jól mutatja, hogy a kormány, illetve a Belügyminisztérium gyakorlata idővel változott.

Ha nem is a fentiekhez hasonlatos, de vitát gerjesztett a Fejérváry-kormány felmentett főispánjainak az ellátása is, akárcsak a neoabszolútizmus és a provizórium idején hivatalt viseltek nyugdíjai. Az 1906-ban hatalomra került koalíció támogató közvélemény és sajtó felháborodással fogadta, hogy Köcsön Lajos volt pénzügyminiszteri osztálytanácsos, aki 1905–06-ban Turóc megye főispánja volt,

⁷⁴ MNL OL K 148-1895-3-4531.

⁷⁵ MNL OL K 148-1898-3-1524.

⁷⁶ MNL OL K 148-1898-3-1524.

⁷⁷ MNL OL K 27. Az 1897. május 12-i minisztertanács, 15. pont.

és több más társa nyugdíjat kapott annak ellenére, hogy korábban a kormányhoz közel álló lapok a belügyminiszterre hivatkozva az ellenkezőjéről írtak.⁷⁸ Az igazságügyminiszter álláspontja nyomán végül rájuk is alkalmazták a törvényes előírásokat, amit a *Pesti Napló* így magyarázott:

„A Wekerle-kormánynak egyéb feladatai között le kell bonyolítania azokat a kötelezettségeket is, amelyeket a kormányzás átvételekor vállalt. A legkellemetlenebb közöttük, hogy gondoskodni kénytelen a parlamentellenes kormányzat által kinevezett tisztviselőkről, a többi között elsősorban a különböző darabont-főispánokról.”⁷⁹

Felháborodottan írták, hogy a néhány hónapi, esetleg heti szolgálat nyomán ezek „rémületes összeggel”, összesen évi 200 000 koronával terhelik az államkincstárat. „Ezekből az intézkedésekből derül ki legvilágosabban, mennyire rossz a régi nyugdíjtörvény, amelynek értelmében az új kormánynak most el kell járnia”⁸⁰ – vonta le a következtetést a lap.

AZ 1912. ÉVI NYUGDÍJTÖRVÉNY

Az 1885. évi nyugdíjtörvény hiányosságainak kiküszöbölésére született az 1912. évi LXV. törvény.⁸¹ Bár a nyugdíj kiszámításának módja nem változott, az új törvény több szempontból is kedvezőbb volt, így például a szolgálati idő kezdetét a tényleges szolgálat megkezdésétől és nem az eskütételtől számította, a hat hónapon felüli időt felkerekítették egy évre, a felsőbb oktatás pedig újabb kedvezményt jelentett (minden hét hónap nyolcnak számított), és már a 60. év betöltésétől lehetett kezdeményezni a nyugdíjazást. Bevezették az ún. lakbérnyugdíjat is. A megszakítást illetően is voltak változások: beszámították például az ideiglenes alkalmazást, ha ez megelőzte a véglegest, és nem számított megszakításnak a nyugdíjazott állapotban töltött idő. A két szolgálat közti idő ugyan nem haladhatta meg a 30 napot, de a rendelkezési állományban vagy a fizetés nélkül, illetve szabadságon töltött idő – ha utóbbi nem haladta meg az öt évet – nem számított megszakításnak. Ez a törvény is elismerte a viszonyosságot a törvényhatósági és állami szolgálat között. A főispánokra pedig változatlanul érvényben maradtak az 1886. évi XXI. törvényben előírt kedvezmények.⁸² Az új törvény csak részben oldotta meg a megszakított szolgálati idő kérdését, így továbbra is teret hagyott a kérvényezéseknek és az eseti döntéseknek.

⁷⁸ Főispáni nyugdíjak. *Az Ujság* 1906. május 18. (4.) 135. 4.

⁷⁹ Drága főispánok. *Pesti Hírlap* 1906. április 21. (28.) 110. 12.

⁸⁰ Drága főispánok. *Pesti Hírlap* 1906. április 21. (28.) 110. 12.

⁸¹ A törvény figyelembe vette a korábbi tapasztalatokat és a nemzetközi gyakorlatot egyaránt. *Közlöny* 2012: 127–149.

⁸² 1912. évi LXV. tc.

Haller János gróf még az új törvény szentesítése előtt kérelmezte felségfolyamodványban, hogy „a több alkalommal viselt főispáni állásai után e szolgálatok között mutatkozó megszakítások[tól]” tekintsenek el, de ügye megoldása már a törvény után következett.⁸³ Az ő esetét az is bonyolította, hogy miután 1896-ban felmentették Udvarhely vármegye főispáni székéből, a több mint három évi szolgálat után végkielégítést kapott. Utána 1904–1906 között Háromszék, majd 1910–1912 között ismét Udvarhely és párhuzamosan Maros-Torda vármegyék élén állt. Egyik hivatali időszak sem jogosította volna fel önmagában a nyugdíjra, de összes szolgálata már meghaladta a nyolc évet. Lukács László belügyminiszter Haller buzgalmára, valamint arra való tekintettel, hogy „nagyszámú családjának fenntartása súlyos anyagi terhet ró vállaira” a minisztertanács hozzájárulásával támogatta a kivételes bánásmódot és a nyugdíj megadását. A más sokszor idézett 59. paragrafus igen tág értelmezésével beszámították az abban megadott kedvezményt is, így Haller elérte a minimális tíz év szolgálati időt. A Belügyminisztérium azt is leszögezte – hivatkozva a Közigazgatási Bíróság korábbi döntéseire –, hogy nem szolgál akadályul a végkielégítés sem, mert az 1885. évi XI. törvény nem zárja ki a végkielégítés előtti szolgálati idő beszámítását.⁸⁴ Hallernek végül megítéltek 4000 korona nyugdíjat – fizetésének 40%-át –, azonban amikor újabb 2000 korona kegydíjért folyamadt, már elutasították.⁸⁵

Közvetett módon más törvények is érintették a főispáni nyugdíjakat, a Közigazgatási Bíróság felállításától a vármegyei alkalmazottak illetményeinek szabályozásán át (1904. évi X. törvény)⁸⁶ az állami és törvényhatósági alkalmazottak nyugdíjviszonosságának szabályozásáról szóló (1907. évi LXI.) törvényig. Az 1912. évi LVII. törvény például megszabta a törvényhatósági hivatalnokok előlépését és szolgálati pótlékait, és kimondta, hogy a képesítési, valamint szolgálati pótlékokat a nyugdíj megállapításánál is figyelembe kell venni.⁸⁷ Nyilván ez azokra volt érvényes, akik korábban törvényhatósági szolgálatban álltak.

Bornemisza László a legrégebben hivatalban lévő alispán volt, amikor 1910-ben kinevezték Gömör és Kishont megyék főispánjává. Khuen-Héderváry kormányfő megígérte – miután ezt még nem szabályozták –, hogy nem származik anyagi hátránya: ha az alispáni állásban magasabb javadalmazás illetné meg, beszámítják majd a nyugdíjába. Ahogy kihirdették az 1912. évi LVII. törvényt, amelynek értelmében alispáni fizetése növekedett volna, a 2000 forint különbözetet kegydíjként igényelte. Ezt jóvá is hagyták, de utána hamarosan felmentették.⁸⁸ Szintén hasonló indokból kérelmezte a 2000 korona pótlékot Lukács Géza, aki néhány évvel később (1917–1918) állt Gömör és Kishont élén, de

⁸³ MNL OL K 148-1913-11-1430.

⁸⁴ MNL OL K 148-1913-11-1430.

⁸⁵ MNL OL K 148-1913-11-8966. A háború után, 1919 elején neki sem tudták kézbesíteni az időközben 6500 koronára növelt nyugdíját. MNL OL K 148-1919-11-1333.

⁸⁶ Ezt módosította az 1912. évi LVII. tc.

⁸⁷ 1912: LVII. tc. 23. §.

⁸⁸ MNL OL K 148-1918-11-8836.

ő feleségére való tekintettel külön kérte, hogy az összeget ne csak kegyelmi úton adják hozzá a nyugdíjához, hanem rendszeren, hogy majd az özvegyi nyugdíjba is beszámítható legyen.⁸⁹

Azt, hogy az új törvény sem oldott meg minden felmerülő problémát, jól szemlélteti Friedrich Walbaum, Szeben vármegyei főispán esete. Walbaum igen hosszú közigazgatási pályát mondhatott magáénak: 1886-tól folyamatosan a vármegyei közigazgatásban működött, de 1910-ben bekövetkezett főispáni kinevezése előtt több mint egy évtizedig (1897–1910) Segesvár polgármestere volt. Az I. világháború végén többször le akart mondani; 1917 júniusában már a tervezet is elkészült felmentéséről, és a nyugdíját is kiszámolták. Walbaum jelezte, hogy anyagi és családi viszonyai folytán feltétlenül rászorul a megfelelő nyugdíjra. A fennálló törvények szerint viszonyosság csak a törvényhatósági és állami szolgálat között létezett, és mivel Segesvár rendezett tanácsú város volt, a városi szolgálat megszakításnak számított. Walbaum idejében be akarta magát biztosítani, ezért a belügyminiszterhez fordult. Emlékeztette őt, hogy még főispáni kinevezése előtt előbb Wilhelm Melzer képviselő útján, majd személyesen szóbeli kérést terjesztett elé, hogy legalább a vármegyei szolgálati idejét ismerjék el a nyugdíjban. Khuen-Héderváry akkor megígérte, hogy a kinevezésben erről említését tesznek, de ez végül elmaradt, így utólag írásbeli értesítést kért.⁹⁰ A biztosítékot meg is kapta a következő, Lukács-kormánytól. Sándor János belügyminiszter, egykor maga is erdélyi főispán, a legnagyobb jóindulattal viszonyult az ügyhöz, de konstataáltak, hogy a Közigazgatási Bíróság is úgy döntött, a városi szolgálat nem számítható be, sőt arra sem találtak precedenst, hogy a városi szolgálatot kegyelmi úton beszámították volna. A Belügyminisztérium véleménye az volt, hogy ilyen esetben a megszakítás miatt a törvényhatósági szolgálatot csak kegyelmi úton lehet beszámítani. A kormány támogatta a megoldást, és kegyelemből megengedték „buzgó és kiválóan értékes szolgálataira” való tekintettel az összes szolgálati idő beszámítását, így Walbaum nyugdíja igen tekintélyes összegre rúgott (volna).⁹¹ Végül a belügyminiszter kérésére egészen addig hivatalában maradt, amíg 1919. január 10-én az új román prefektus a Kormányzótanács nevében át nem vette a közigazgatást.⁹² Járandóságát a Belügyi Népbizottság szüntette be végleg 1919. május 1-én.⁹³

⁸⁹ MNL OL K 148-1919-11-1781.

⁹⁰ MNL OL K 148-1918-11-908.

⁹¹ Az 16 320 korona nyugdíjhoz jött még az 1840 korona lakbérnyugdíj.

⁹² „Minthogy a román kormányzótanács által kinevezett prefectus működését azonnal megkezdette, a hiv. hatalom teljes birtokában van és a tisztviselők kezébe az esküt már letették, a mai naptól kezdve főispáni teendőimet nem végezhetem.” MNL OL K 148-1918-11-908. Lásd még Pál 2018: 1196, 1200–1201.

⁹³ MNL OL K 148-1919-11-908. Walbaum volt az erdélyi szász evangélikus egyház főkurátora egészen 1931-ben bekövetkezett haláláig, 1919–1926 között a román szenátusban képviselte a szász kisebbséget.

EPILOGUS: NYUGDÍJÜGYEK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSA UTÁN

Az I. világháború utáni mélyreható változások a vizsgált csoport életét is jelentős mértékben befolyásolták. Különösen a megszállt területeken élő, illetve a későbbiekben a trianoni határokon kívül maradt, akár aktív korú, akár nyugdíjas főispánok helyzete változott meg gyökeresen. A kérdéssel itt nem foglalkozom részletesen, csak néhány eseten keresztül próbálok felvillantani, hogy a nagy politikai fordulatnak milyen következményei voltak, és milyen megoldási módok születtek.

A bárói címe ellenére szerény vagyonnal rendelkező és szabályszerű közigazgatási karriert befutó Diószeghy Zsigmond Szolnok-Doboka vármegyei főispánt a Károlyi-kormány 1918. november elején nyugdíjba helyezte annak ellenére, hogy október 30-án még az ő elnöklete alatt határozta el a törvényhatósági bizottság, hogy csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz, és kéri a kormánytól az azonnali békekötést, Magyarország függetlenségét, az általános választójogot és a nemzetiségi egyenjogúságot.⁹⁴ Amikor iratait felterjesztette a nyugdíj kiszámításához, megjegyezte, hogy arra „fájdalom, a legnagyobb mértékben rá vagyok utalva, mert adóssággal túlterhelt kevés öröklött birtokomon kívül semmi más jövedelmi forrással nem rendelkezem, amiből hat tagból álló családomat eltarthatnám”.⁹⁵ Bár csak alig több mint egy évig volt főispán, összesen több mint 32 év szolgálati éve volt, így az 1912. évi nyugdíjtörvény alapján 8400 korona nyugdíj illette meg, s ehhez jött még 1240 korona lakbérnyugdíj. Az 1918. évi 6495. számú miniszterelnöki rendelet alapján 1919. január 1-től az összeg jelentősen megemelkedett.⁹⁶ A nyugdíjrendelet azonban már nem tudták a dési adóhivatalnak kézbesíteni, hiszen közben a román csapatok elfoglalták Erdélyt. A rendeletet 1919 januárjában így tették félre a minisztériumban: „Miután azok a területek, ahová a kiadványok továbbítandók, ellenséges csapatok által jelenleg megszállva tartatnak és ez irányban a postai forgalom szünetel, a kézbesítés későbbi időpontban fog ismét megkíséreltetni”.⁹⁷ Erre azonban nem került sor. A romániai földreform nyomán Diószeghy nem túl jelentős birtokának nagyobb részét is elvesztette, így nyilván öregségére még szűkösebb körülmények közé került.⁹⁸ 1941 júniusában, 75 éves korában halt meg a Kolozsvárhoz közeli kis faluban, Bujdoson.⁹⁹

⁹⁴ A vidék csatlakozása. *Budapesti Hírlap* 1918. november 1. (38.) 256. 9.

⁹⁵ MNL OL K 148-1919-11-690. Diószeghy hivataloskodását Szolnok-Doboka vármegyében kezdte, majd Zilah város főjegyzője, később polgármestere (1899–1917) volt.

⁹⁶ Az 12 432 korona nyugdíjhoz 1520 lakbérnyugdíj és 400 korona családi pótlék is járt. MNL OL K 27-1918. november 2-i minisztertanács, 5. pont.

⁹⁷ MNL OL K 148-1919-11-690. 1921. április 28-i keltezéssel szerepel a bejegyzés: „A nyugdíjazásomról szóló értesítést átvettem, elismerem”. Ugyanúgy nem tudták kézbesíteni a többi hasonló helyzetben levő főispánnak sem az értesítést.

⁹⁸ Egy ellenőrzetlen sajtóhír szerint csak 200 holdja maradt. A földrablás megváltoztatta Erdély gazdasági és nemzetiségi képét. *Nemzeti Újság* 1922. december 20. (4.) 289. 2–3.

⁹⁹ *Köztelek* 1941. június 8. (51.) 23. 522.

Mednyánszky László Trencsén vármegyei főispáni megbízatása a Tanácsköztársaság kezdetével szűnt meg, bár korábban is többször szorgalmazta lemondását.¹⁰⁰ A nyugdíjához való hozzájutás az új csehszlovák államban nem volt egyszerű. Az ő megoldása az lett volna, hogy mivel a „csehszlovák állam csapatai a vármegyét teljesen megszállva tartják és exponensei úgy a törvényhatóság, mint az összes magyar állami közhivatalokat elfoglalták”, az 1919. január 1-ével beszüntetett illetményét Budapesten valamelyik állampénztárnál utalják ki, amit egykori főispáni titkára, dr. Boór Aladár hadügyminisztériumi titkár vett volna fel.¹⁰¹ 1919 őszén ismét a magyar belügyminiszterhez fordult, előadva, hogy mivel nem volt elég hosszú szolgálati ideje, végkielégítést kér, és rögtön egy ajánlattal állt elő: a trencsényi kereskedelmi bankban a magyar állam tulajdonát képező 26 000 korona letéti összegből – a pénz annak idején rendkívüli segélyekre utalták át hozzá mint főispánhoz – fizessék ki. Szerinte a magyar kormányra is előnyös az ajánlat, mert „ha a csehek rájönnek arra, hogy ez voltaképpen a magyar állam tulajdonát képezi, feltétlenül elkobozzák és a maguk javára fordítják”.¹⁰²

Időközben azonban a Friedrich-kormány 1919 szeptember elején egy olyan határozatot hozott, mely szerint „a megszállott és idegen állami közigazgatás alatt álló területeken visszamaradt közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok részére semmiféle illetményt vagy nyugdíjat nem szabad kifizetni”.¹⁰³ Az elmenekült és az ún. megszállt területeken tartózkodó egykori állami alkalmazottak ügyét Grün János pénzügyminiszter vitte a minisztertanács elé, mint rendkívül súlyos és sürgősen megoldandó kérdést. Kifejtette, hogy bár a Károlyi- és Berinkey-kormány idején a demarkációs vonalon túl a tisztviselők azt az utasítást kapták, hogy maradjanak a helyükön és a hűségesküt lehetőleg tagadják meg, ennek ellenére tömegesen hagyták el a helyüket és kaptak a magyar kormánytól új beosztást. Sőt, akik helyben maradtak és/vagy nem kaptak új beosztást, azoknak is tovább fizették illetményeiket. A szolgálatételre való jelentkezés Grün szerint ismét növekedőben volt, mert Csehszlovákiából tömegesen utasították ki a magyar tisztviselőket a nyelvtudás hiányára hivatkozva, és Románia is hasonlóra készült. Az illetők a magyar kormánytól várták a segítséget, az azonban „a legnagyobb pénzügyi válságot éli át, s nincs abban a helyzetben, hogy a nagy tömegekben ideözönlő külső tisztviselők elhelyezésével kapcsolatos terheket magára vállalja”.¹⁰⁴ Az adófizetés szünetel, közjövendelmek alig vannak, az állami birtokok, bányák nagy része az utódállomok birtokába került, ezért javasolta, hogy az idegen állami közigazgatás alatt álló területeken maradt közszolgálati alkalmazottak részére „sem a múltra, sem pedig a jövőre nézve semmiféle illetmények [ne legyenek] utalványozhatók és nem fizethetők”. Az onnan érkezőknek is csak akkor, ha „szolgálati elhelyezést nyernek”,

¹⁰⁰ *Köztelek* 1941. június 8. (51.) 23. 522.

¹⁰¹ MNL OL K 148-1919-11-1469.

¹⁰² MNL OL K 148-1919-11-1469.

¹⁰³ MNL OL K 27. 1919. szeptemberi 4-i minisztertanács, 13. pontját összefoglalja a pénzügyminiszter. MNL OL K 148-1919-11-1469.

¹⁰⁴ MNL OL K 148-1919-11-1469.

különben egykori állásuk után nem. Ugyancsak semmilyen ellátásra nem számíthattak a nyugdíjasok, hadirokkantak, özvegyek és árvák. Ha egy hivatalnok idegen állami közigazgatás alatt álló területen teljesített szolgálatot, akkor nyugdíjat még abban az esetben sem kaphatott, ha áttelepedett Magyarországra. Ezt a minisztertanács szerint „a közigazgatási funkciókat teljesítő állam kormánya tartozik fizetni,” amihez az antanthatalmak közbenjárását kérték.¹⁰⁵

Válságos helyzetben született meg a fenti határozat, amely minden gazdasági racionalitása mellett a volt állami hivatalnokok számára igen kegyetlen döntés volt. Nem pusztán csak egzisztenciálisan, hanem érzelmileg is érintette őket, hiszen úgy érezhették, hogy míg az új hatalom képviselői megalázták, addig saját nemzetállamuk cserben hagyta őket, miközben elvárta, hogy ne tegyék le a hűségesküt az új államhatalomnak. Mednyánszky esetében egyébként a belügyminiszter végül azt javasolta, hogy buzgó és értékes szolgálatai miatt kegyelmi úton el kellene tekinteni a tiltástól, és kiutalni a neki járó 10 000 korona végkielégítést. A pénzügyminiszter viszont ellenezte ezt, mert szerinte kivételt tenni még a jelen méltányos esetben is rendkívül aggályos lett volna.¹⁰⁶

A Minisztertanács még 1919 szeptemberében visszatért a kérdés tárgyalására, mert ráébredtek a döntés következményeire és visszhangjára. Szeptember 22-én ismét a pénzügyminiszter állt elő egy új javaslattal a „megszállott területeken visszamaradt közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok illetményeinek rendezésére”, de ez lényeges változást csak a menekültekre nézve tartalmazott. A pénzügyminiszter szerint addig mintegy 20 000 közalkalmazott menekült el az utódállamok területéről, és azok akkor is ellátást kaptak, ha nem nyertek alkalmazást, sőt menekülési költségátalányt – napi 15–25 koronát – is fizettek nekik. Ezek most, ha elesnének minden támogatástól, az éhínségnek lennének kitéve. A legsúlyosabb az újonnan menekültek helyzete volt, akik már hónapok óta nem kaptak semmilyen ellátást, miután nem tették le a hűségesküt.¹⁰⁷ Ezért méltányosnak tartotta, hogy a menekült tisztviselőktől ne vonják meg a támogatást, de aki nem kapott alkalmazást, azokat illetmény helyett segélyben részesítsék. Javasolta, hogy azokat segítyezzék, akik 1919. szeptember 1. előtt menekültek el, a később menekültek közül pedig csak azokat, akik bizonyítani tudják, hogy kiutasították őket. Ugyanígy a nyugdíjban, illetve más segélyben részesülők közül csak azoknak javasolt juttatást, akik vagy szeptember 1-e előtt érkeztek, vagy igazolni tudják, hogy kiutasították őket. Miután a javaslatokat a minisztertanács elfogadta, azokból határozat lett.

¹⁰⁵ MNL OL K 148-1919-11-1469.

¹⁰⁶ MNL OL K 148-1919-11-1469. Mednyánszky a két világháború között Csehszlovákiában élt. Ott találjuk a Szlovenszkói Magyar Kultúregylet tiszteletbeli elnökei között, 1938-ban pedig a felhívás aláírói között, akik létre akarták hozni a magyar közalkalmazottak érdekvédelmi szervezetét. *Magyar Közalkalmazottak! Prágai Magyar Hírlap* 1938. május 15. (17.) 112. 5. 70 éves korában halt meg 1941 decemberében. *Magyar Nemzet* 1941. december 17. (4.) 287. 7.

¹⁰⁷ A pénzügyminiszter magyarázkodott, hogy bár az illetőket a minisztertanács szeptember 4-i határozata „rendkívül sújtja”, de tulajdonképpen helyzetükben nem jelent tényleges változást, mert a „visszamaradt alkalmazottakat és nyugdíjasokat eddig sem támogathattuk rendszeresen”. MNL OL K 27. 1919. szeptember 22-i minisztertanács, 12. pont.

Amíg a Romániához került területekre nézve nagyjából helytálló az az állítás, hogy a volt állami alkalmazottak és nyugdíjasok számára nem jelentett tényleges változást a rendelet, legfeljebb a reménytől is megfosztotta őket, addig a Csehszlovákia fennhatósága alá került területeken más volt a helyzet. A fent említett Szalavszky Gyula, egykori államtitkár és Trencsén vármegyei főispán örökbe fogadott fián, Karsay Gyula menekült vármegyei tisztviselőn keresztül kérvényezte fizetési könyv kiállítását a nyugdíjtöbblet kifizetése céljából, amit 1919. június 2-án teljesítettek is. Szalavszky még februárban jelezte, hogy a nyugdíjmelés neki is jár, de ennek az volt az akadálya, hogy a cseh hatóságok a nyugdíj „emelésére vonatkozó 6495/918 számú M.E. rendeletet foganatosítani határozottan vonakodnak és vonakodni is fognak”.¹⁰⁸ Kérte, hogy nyugdíjtöbbletét valamelyik budapesti adóhivatalba utalványozzák.

Koós Béla Sáros vármegyei főispán (1917–18) még 1918 decemberében jelezte, hogy Eperjesen megrendült a közbiztonság, ezért Kassára költözik. Március végével az illetményeit beszüntették, de a Belügyi Népbiztosság 1919 júniusában elrendelte, hogy fizessék ki az Eperjesről Kassára való menekülésének költségeit. Nem lehet tudni, hogy ezt felvette-e, de augusztusban kérte a Friedrich-kormánytól a menekülési pótdíjat. Szeptemberben újra a Belügyminisztériumhoz fordult. Ebből tudjuk, hogy főispáni régi javadalmazását a „cseh-szlovák minisztérium alá esett eperjesi állami adóhivatal” május végéig a régi alapon kifizette, ugyanezt tette júniusban is a Tanácsköztársaság rendeletére, de júliustól a javadalmait „az eperjesi zsupán időközben beszüntette”. A kassai főköormánybiztos közbenjárására és a pozsonyi kormány rendeletére a szlovák pénzügyigazgatóság rendelkezése folytán 1919. július és szeptember között ideiglenes ellátmányt folyósítottak neki, de a 300 korona külön segélyt és a családi segélyt nem vették figyelembe, 1920. január 1-től pedig egyáltalán nem kapott ellátmányt. Erre hivatkozva kérte Koós a nyugdíjazását, valamint a segély és pótlék folyósítását.¹⁰⁹ A Belügyminisztériumban előbb elrendelték az utalványozást, majd kihúzták a tételt a minisztertanácsi rendeletek alapján.¹¹⁰ A továbbiakban a nyugdíjasok sorsa eltérő módon alakult annak függvényében, hogy hol éltek 1918 után. Amíg Magyarországon és Csehszlovákiában többé-kevésbé megoldódott a helyzetük, Romániában erre nem került sor.¹¹¹

* * *

¹⁰⁸ MNL OL K 148-1919-11-1800.

¹⁰⁹ MNL OL K 148-1919-11-2463.

¹¹⁰ Koós 1926 decemberében, 58 éves korában halt meg Kassán. *Kassai Ujság* 1926. december 18. (88.) 285. 4.

¹¹¹ A nyugdíj rendezése szerepelt a két ország közti paktumokban, 1928-ban a magyar kormány a Népszövetség elé kívánta vinni az ügyet. A két világháború között a Társadalmi Egyesületek Szövetsége koordinálta a segélyezéseket. A második bécsi döntés után is eltérő volt a nyugdíj-ügyek kezelése, de ez a kérdés külön tanulmányt igényel. A témát illetően köszönöm Bárdi Nándor és Simon Attila szíves szóbeli közlését.

A főispáni pozíciót a dualizmus korában egyre inkább állami hivatalnak tekintették, de felemás jellegét jól érzékelteti, hogy a kiegyezés után közel két évtizedig az érintettek felmentésük után nem számíthattak állami ellátásra. A főispánok nyugdíjképességének elismerése fontos mérföldkő volt a hivatal átalakulásában, méltóságból hivattalá váló válásában. Jól összefoglalja a folyamatot Kállay Andrásnak, Szabolcs vármegye főispánjának levele, amiben Tisza Kálmán leköszönésekor felajánlotta lemondását: a Főrendiház átalakítása, valamint a törvényhatósági törvény „s különösen az 1886-ik évi idézett törvénycikknek a főispánok nyugdíjazásáról szóló 59. par[agrafus]a kétségtelenül megállapították a főispáni állás tisztviselői minőségét, de kétségkívüli tény az is, hogy ezen tisztség megtartotta politikai-bizalmi jellegét”.¹¹² Ugyanez volt érzékelhető a nyugdíjak körüli vitákban. A Belügyminisztérium szerint „a főispáni szolgálat semmi szín alatt sem tekintendő törvényhatósági szolgálatnak, hanem inkább olyan állami szolgálatnak, mely azelőtt ugyan nyugdíjigényt nem biztosított, de az 1886. évi XXI. tc. által beszámíthatóvá vált”.¹¹³ A főispánok hatásköre a korszakban egyre kiterjedtebbé, szerepük egyre fontosabbá vált, és ezzel együtt a munkamennyiség is jelentősen megnövekedett. Logikusan következett ebből, és a hivattalá válás kelleke is volt, a nyugdíjképesség elismerése.

A nyugdíjügyek vizsgálata a dualizmus kori főispánokról kialakult képet is árnyalja. A főispáni kar túlnyomó része kétségkívül a régi elithez tartozott, sok volt közöttük az arisztokrata – akik között előfordultak szerényebb vagyonúak, sőt vagyontalanok is –,¹¹⁴ de anyagi helyzetük nagyon eltérő volt, és szép számban akadtak fizetésből, majd nyugdíjból élő hivatalnokok is. A nyugdíj által a kormány az elért társadalmi státuszt kívánta biztosítani, hiszen a főispánok tekintélyének megóvása számára is fontos volt.

Bár a nyugdíjtörvény kétségkívül nagy előrelépést jelentett a korábbi időszakhoz képest, és a kisebb vagyonnal rendelkezők vagy éppen vagyontalanok hivatalvállalását is segítette, a főispánok csak részben tudtak belőle profitálni. A nyugdíj összegében ugyanis tükröződött az életút. A főispánok egy része előzőleg nem viselt hivatalt, születésük „predestinálta” őket a pozícióra.¹¹⁵ E csoport tagjai számára általában a nyugdíjnak is kisebb jelentősége volt. Akik viseltek korábban hivatalt – és ők képezték a többséget –, azok számára viszont a megszakítások jelentettek problémát, hiszen itt nem lehetett olyan folytonos hivatali karriert befutni, mint a központi- vagy a szakigazgatás területén.

A főispánok átlagéletkora a vizsgált korszakban 50 év körül mozgott – kinevezésükkor többségük 40–50 év között volt –,¹¹⁶ de szép számmal találunk 70

¹¹² MNL OL K 148-1890-3-1151.

¹¹³ MNL OL K 148-1895-3-4531.

¹¹⁴ Sőt, ezek aránya is jelentősen megnőtt a korszak végére. Pál 2023.

¹¹⁵ Balázs Magdolna mintájában a főispánok 44,8%-a tartozott ebbe a kategóriába. Balázs 1986: 123.

¹¹⁶ Balázs 1986: 123; Pál 2019: 178. Az 1879-ben hivatalban levő erdélyi főispánok esetében például 53 év volt az átlagéletkor, miközben a kinevezéskor számított átlagéletkor mindössze 42 év, de nagy a szórás.

éves vagy még idősebb főispánokat is. A főispáni kar fiatalításának igénye leglátványosabban a rövid életű Szapáry-kormány idején mutatkozott meg. Tisza Kálmán hosszú, stabil kormányzása alatt a főispáni kart is stabilitás jellemezte. Szapáry viszont sorra mentette fel az idős, csökkent munkaképességű vagy elképzeléseinek nem megfelelő főispánokat.¹¹⁷ A főispánok átlagosan hat évet töltöttek a hivatalban, ehhez jött még – ha volt – a korábbi szolgálat.¹¹⁸ Az állás politikai jellege miatt a politikai instabilitás növekedésével nőtt a fluktuáció, a hivatalban eltöltött átlagos idő a 20. század elejére jelentősen csökkent. Az erdélyi főispánok esetében például – akik a teljes korszakban átlag nyolc évet töltöttek ebben a pozícióban – az 1890-es főispánoknál ez közel 19 év, míg az 1910 végén hivatalban levők esetében már csak nyolc és fél év volt.

A nyugdíjtörvény az 1886. évi XXI. törvény kedvezményeivel együtt nagy segítséget jelentett az életszínvonaluk legalább részleges fenntartásában a szerényebb anyagi háttérű főispánoknak is. Mivel utóbbiak száma a korszak végére egyre növekedett, a főispánok egy része idős korában is vállalta a szolgálatot, hogy a nyugdíjképesség vagy a minél magasabb nyugdíj eléréséhez szükséges évei meglegyenek. Nem egy esetben hivatkoztak is rá, hogy szükségük van erre a pénzre, különben méltatlan körülmények közé kerülnének. Többen szívós utánajárással, kérvényezéssel igyekeztek mind kedvezőbb összeget kiharcolni maguknak, ami általában kegyelmi úton volt lehetséges.

Mivel a törvényi szabályozás nem volt teljesen egyértelmű, sok esetben fontos szerep jutott a precedenseknek és a minisztérium jogértelmezésének. Vitás esetekben a minisztertanácsi döntésekhez, vagy ha ilyen nem volt, a precedensekhez igazodtak, de az egyes kormányok, illetve miniszterek véleménye is eltérhetett egymástól. Bár objektív és szubjektív tényezők is befolyásolhatták a döntést, fontos hangsúlyozni, hogy a törvényes keretekre mindig tekintettel voltak, egyéb szempontoknak a kegyelmi ügyek esetében volt szerepe, és ott is csak bizonyos határok között. A Belügyminisztérium számvevősége, de főleg az Állami Számvevőszék végig éberén őrködött a szabályok betartása és a kincstár érdekei fölött. Kegyelmi úton főleg azok számíthattak kedvező elbírálásra, akik mögött hosszú és sikeres pálya állt, esetleg más szolgálat által szereztek „érdemeket”, illetve akik kinevezésükkor elismertették a korábbi állás utáni jogigényt. Szintén növelte az esélyeket, ha valakinek megfelelő összeköttetései voltak, vagy anyagi helyzete tényleg siralmas volt. Sok esetben azonban a méltányosságot háttérbe szorították a pénzügyi szempontok.

A pénzügyi és politikai szempontok a Monarchia felbomlását követően írták ismét felül a méltányosságot, így az új határokon kívül rekedt nyugdíjas főispánok és hivatalnokok számára a magyar állam már nem utalta nyugdíjaikat, az utódállamok pedig e téren (is) eltérő gyakorlatot követtek.

¹¹⁷ Darvas Imre, Abaúj-Torna vármegye főispánjának felmentése 1892-ben: MNL OL K 148, 1892-3-4117.

¹¹⁸ Balázs 1986: 125.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok.

Magyar Királyi Állami Számvevőszék 1872: *A Magyar Korona Országainak állami zár-
számadása az 1871-ik évre.* Buda.

Magyar Királyi Állami Számvevőszék 1882: *A Magyar Korona Országainak állami zár-
számadása az 1881-ik évre.* Budapest.

Magyar Királyi Állami Számvevőszék 1891: *A Magyar Korona Országainak állami zár-
számadása az 1891-ik évre.* Budapest.

Magyar Királyi Állami Számvevőszék 1901: *A Magyar Korona Országainak állami zár-
számadása az 1901-ik évre.* Budapest.

Magyar Királyi Állami Számvevőszék 1911: *A Magyar Korona Országainak állami zár-
számadása az 1911-ik évre.* Budapest.

Magyar Királyi Legfőbb Állami Számvevőszék 1923: *A M. Kir. Legfőbb Állami Számve-
vőszék jelentése a magyar államnak az 1918. november hó 1.-től 1919. évi március hó
20.-ig és 1919. évi március hó 21.-től 1919. évi augusztus hó 6.-ig terjedő időszakokban
utalványozott kiadásairól és előírt bevételeiről szerkesztett kimutatáshoz.* Budapest.

Magyar Királyi Legfőbb Állami Számvevőszék 1924: *A M. Kir. Legfőbb Állami Számvevő-
szék jelentése a magyar államnak az 1916/17. és 1917/18. számadási években valamint
az 1918. évi július hó 1-től 1918. évi október hó 31-ig terjedő idő-szakban utalványo-
zott kiadásairól és előírt bevételeiről szerkesztett kimutatáshoz.* Budapest.

1885. évi XI. tc. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról

1886. évi XXI. tc. a törvényhatóságokról

1912. évi LVII. tc. a vármegyei alkalmazottak illetményeinek szabályozásáról szóló 1904.
évi X. tc. módosításáról

1912. évi LXV. tc. az állami alkalmazottak, valamint azok özvegyeinek és árváinak ellá-
tásáról

Kaiserliche Verordnung vom 9. Dezember 1866, über das Ausmaß der Ruhebezüge und
Abfertigungen der Staatsbeamten und pensionsfähigen Diener, *Reichs-Gesetz-Blatt
für das Kaiserthum Oesterreich*, Jg. 1866, LXI. Stück, 18. Dezember 1866, No. 157.

Budapesti Hírlap, 1918.

Kassai Ujság, 1926.

Köztelek, 1941.

Magyar Nemzet, 1941.

Nemzeti Ujság, 1922.

Pénzügyi Közlöny, 1875, 1879.

Pesti Hírlap, 1906.

Prágai Magyar Hírlap, 1938.

Az Ujság, 1906.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balázs Magdolna 1986: A középszintű közigazgatási apparátus személyi állományának vizsgálata a dualizmus időszakában. *Történelmi Szemle* (29.) 1. 116–125.
- Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit 2020: *Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. (Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 2.) Eger.
- Deák Ágnes 2015: A „Bach-Zichi huszár”-ok: Hivatalvállalás a Schmerling-provizórium idején. *Századok* (149.) 5. 1135–1162.
- Ehmer, Josef 1990: *Sozialgeschichte des Alters*. Frankfurt am Main.
- Fallenbüchl Zoltán 2003: A nyugdíj – kegytől a jogig (1600–1791). *Korall* (4.) 11–12. 30–46.
- Frerich, Johannes – Frey, Martin 1993: *Handbuch der Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland*. I. München – Wien.
- Kozári Monika 2005: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Budapest.
- Kozári Monika 2012: *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*. Budapest.
- Pál Judit 2009: Erdélyi főispánok a kiegyezés után. *Aetas* (24.) 4. 80–99.
- Pál Judit 2018: Főispánok és prefektusok 1918–1919-ben: a közigazgatási átmenet kérdése Erdélyben. *Századok* (152.) 6. 1179–1214.
- Pál Judit 2019: Research on High Hungarian Officials in the Dual Monarchy: the Case of Transylvanian Lord-Lieutenants. In: Franz Adlgasser – Fredrik Lindström (eds): *The Habsburg Civil Service and Beyond: Bureaucracy and Civil Servants from the Vormärz to the Inter-War Years*. Vienna. 149–166. <https://doi.org/10.2307/j.ctv9g9x26b.10>
- Pál Judit 2023: Who Owns the Land, Owns the Country? Land Tenure and Geographic Distribution of the Aristocratic Lord-Lieutenants' in Dualist-Era Hungary. *Historický časopis* (71.) 3. 433–472. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.3>
- Pál Judit 2024: *Egy gömöri főispán viselt dolgai az első világháború idején*. Előadás, „Az elittek és a társadalom Északkelet-Magyarországon a 16–20. században. V. Régiónörtörténeti Konferencia”. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, 2024. május 9. (kéziratban).
- Stipta István 1995: A főispáni hatáskör törvényi szabályozása (1870, 1886). In: Máthé Gábor – Zlinszky János (Szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest, 299–312.
- Thiemer, Beate 1992: *Das Alimentationsprinzip. Erklärungsansätze seit den Anfängen einer finanzwissenschaftlichen Theoriebildung*. Berlin. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-47346-5>
- Tomka Béla 2020: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. 2. kiadás, Budapest.
- Vende Aladár 1903: Gömör-Kishont vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye*. Budapest, 25–107.